

WENTWORTH WEBSTER-EN *BASQUE LEGENDS*

Donostia, 1989-IV-28

Jose Antonio Arana Martija

Erromantismoak ekarri zizkigun aurkikuntzetatik bat herri kultura edo herri jakintza aintzakotzat hartzea izan zen. Dakigunez *folklore* hitza garai erromantikokoan sortua izan zen, Londoneko *The Athenaeum* aldizkarian Anbrosio Merton ezizenarekin William J. Thoms-ek 1846.eko Abuztuaren 22an proposatu zuenean. Hitz ingeles hau, *folk* —jende, herri, gizateria— eta *lore* —ikasbide, dotrina, irakaspena— konposagailuekin osatua, *volkslehre*, edo hobe *volkskunde* hitzekin alemanera itzulia izan zen, herriaren jakituria bereziki esangura eman ziolarik. Italiarrek grekora jotzea nahaiago izan zuten hitza itzultzerakoan eta zientza berri honi izena emateko *Demotica* edo *Demiologia* asmatu zuten orduan, gaztelaniazko eremuan ere gure Migel Unamunok bultzatu nahi izan zuena 1896an Sevillan “Sobre el cultivo de la Demótica” eman zuten hitzaldian.

Ordurako, ordea, errotua zen Euskal Herrian aipatu hitz ingeles hori, Wentworth Websterek egindako estudioen ondoren —euskal folkloreaken aita bait da ordutik hona Webster jauna— eta Julien Vinson frantsesak 1883an *Le Folklore du Pays Basque* liburua argitara eman zuenetik. Hurrengo urtean, hain zuzen 1884an, *El Folklore Vasco-Navarro* izeneko Elkartea sortu zen eta hitzak esannahi, edukin eta erabilera lortu zuen nolabaiteko onarpen ofiziala izan arte, 1920an Gasteizko Seminarioan Jose Migel Barandiaran gure euskaltzainak Eusko Folklore mintegia eta elkartea sortu zigunean.

Hitz berri arrotz hauen aurka, folklore edo herri jakituria kontzeptua adierazteko euskal berba bat sortu nahi izan zuten euskal etnologo batzuk. Eta bide autoktono horretatik ibiliaz *Errijakintza* hitza erabiltzea proposatu zuen Camilo de Villabaso bilbotarrak zientzia berri honetaz 1886.eko Martxoaren 27an eman zuten hitzaldi batetan, hitz hori osatzeko Manuel de Larramendik bere *Diccionario Trilingüe* delakoan (1745) *sabiduria* adierazteko asmatu zuen berba berria aukeratuz. Villabasok proposatu zuen berba berri hau gure etnografiako idazkietan arrunta izatera iritsi zen urteen zehar Resurrección Maria de Azkue jaunak 1934an *Euskalerraren Yakintza* izenburutzat daramaten lau tomoetan onarpena

eman zion arte, euskaldunen herri jakituria bildu zuen izugarritzko lan hau laster berriz eta hirugarrenez kaleratua ikusiko dugularik.

Urte asko lehenago, 1917an, folklore hitzaren edukina oso zabala zen, herri jakintza guztia barnean biltzeko hainakoa, eta euskarara itzultzeko hitz konposatu hori oso egoki zetorkion. Izan ere, Telesforo Aranzadik esaten zuenez, herriak zekien guztia zen folklorea, ez kantatzen eta kontatzen dakiena bakarrik, egiten dakiena ere. Herri jakintzaren kontzeptu zabal honek bere barnean eduki zitzakeen hizkuntza, lege berezi edo foruak, ekanduak, mito eta siniskeriak, ahozko literatura, artisautza, jokoak, gastronomia, osasungintza, musika eta dantza, eta abar luze bat. Baina izatez, ikerketetako arlo zabal hau jadanik apurka apurka mugatzen hasia zen, zeren eta 1889an Parisen I Nazioarteko Folklore Biltzarra antolatu zenean, zientzia berri honen ikerleentzat galdeketa askoz ere laburragoa finkatu bait zen, alegia: ikerle hauen zeregina zera estudiatzea zen, bizirik eta ez fosilizaturik zeuden mito eta siniskeriak, ahozko literatura, musika eta dantza, eta herri osasungintza. *Euskal Herria* aldizkarian (1884) argitara emana zeukan Jose Manterolak edukin hau garatzen zuen galdeketa, apaiz, mediku eta maisuei zuzendua, herrian bizirik zegoen folkloreaz datuak bildu eta finka zitzen. Oraindik burutua izan ez den Euskal Herriko Atlas Folklorikoaren lehen saialdia izan zen hura, hamai-ka ikerketa monografiko eginak izan arren ezinezkoa dirudiena, nahiz eta urtero horietariko gaiak bultzatzeko, 1853an Urruñan hasita Euskal Jaiak Antoine D'Abbadie jaunak antolatu.

Euskal herri jakintzaren bultzatzaile bakan honi zuzendu zion Wentworth Webster ingelesak *Basque Legends* liburua, ingelesez argitaratua, 1877an Londoneko Griffith and Farran argitaletxean. Lehen argitarapen honek ukan zuen arrakasta handia izan omen zen bi urte barru, 1879an, bigarren argitarapen bat egin beharrean aurkitu bait zen Webster jauna. Lehen argitarapenaren eranskin gisa Julien Vinsonen *An Essay on the Basque Language* ematen zaigu, 22 zentimetrodun XVI-233 orrialde dituelarik. Bigarren argitarapenean *Basque Poetry* gaiaz gehitu zion Websterek bere lan bat, XVI-276 orrialdedun liburu bat kaleratuz. Argitarapen biak, esan dugunez, D'Abbadie jaunari zuzenduak dira.

Gure herri jakintzaren zati bakar bat ematen digu Websterek liburu honetan, ahozko literatura hain zuzen, baina gure kulturaren arloan bil zitekeen osoa ere ez, zeren eta ez zizkigun eman herri poesiaren adibideak, alegiak eta abar, kondairak bakarrik baizik. Dena den bilduma baliosa dugu euskara bakarrik zekiten euskaldunen ahotik hartuak ziren eta. Aurkibide luzea du liburuak non Tartalo, Heren-sugea, Basa Jaun, Laminak, Maitagarriak eta Sorginak, eta erlijiozko ipuinak ematen dizkigu.

Egia esan, ematen dizkigun kondaira guzti hauetan ez dago originaltasun handirik. Nahiz eta euskaldunen ahotik hartuak izan unibertsalak

dira gaiak, fenomeno naturalen pentsamolde eta adierazpenak —Websterek hitzaurrean esaten digunez— herri isolatu eta urrunduetan ere noiz behinka agertzen direnak. Baina Euskal Herrian bilduak izateak badauka bere garrantzia, bere kultura eta hizkuntza bizirik mantentzen duen Europako herririk zaharrena baita. Frantziako kulturak Parisen 1486an argitaratutako inkunable bat badauka, hots, *Les Cent Nouvelles*, eta ipuinen liburu gehiago XVI. eta XVII. mendeetan ere Websterek ematen dizkigun ipuin eta kondairek ez zuten argirik ikusi 1875.ean D'Abbadie jaunak Baionako Zientzia eta Arteen Elkartearen Tartalorena irakurri zuen arte, eta Jean François Cerquandek 1874an bere *Legends et récits populaires du Pays Basque* kaleratzen hasi arte. Kristaurreko aintzinasunaren lurrina, edo zaharragoa dute, garai zahar haietako historiak dirudite: “Hau gertatu zen —dio kontalari batek— animaliak eta gauzak hitz egiteko gai ziren denboretan”. Eta mendeen zehar neguetako gau luzeetan gurasoengandik semeengana egiten diren transmisioak hain fidagarriak direnez, sarri askotan ulertezinak gertatzen dira XIX. mendeko pentsaerarentzat. Maiz entzuten zaio kontalariari halakoren bat: “ez dut ulertzen, baina hala dio historiak”.

Herri ipuin eta kondairen bilketa Erromantismoaren fenomeno literarioa da. Euskal Herriari dagokionetik, euskaraz lehendabizi bildu eta argitaratu zirenak alegiak izan ziren (Archu, Iturriaga, Adema, Artola, Juan Mateo Zabala, eta abar), gai honi laguntza baliotsua Jose Manterola donostiarrak (1849-1884) eman ziolarik, 1877 eta 1880 bitartean *Cancionero Basco* delakoan hainbat argitara eman bait zituen. Hemen aipatzen ditugun ipuin eta kondairak, Websterenak noski, euskaraz bilduak izan ziren, baina gaztelaniaz, frantsesez eta ingelesez argitaratuak izan ziren, azken hizkuntza honetan eman zigularik Wentworth Websterek bere bilduma.

Lehen euskal ipuinak gaztelaniaz argitaratuak izan ziren. Antonio de Trueba (1819-1889), zeinen heriotzearen mendeurrena aurtan betetzen den, hasi zen bilduma ugari bat idazten. Haren ipuin liburuak, *Cuentos de color de rosa* (1859), *Cuentos Populares* (1860), *Cuentos campesinos* (1860), eta beste asko, sarritan berrargitaratuak eta hainbat hizkuntzataraz itzuliak, denak herritik jasoak ez baziren izan ere, herri kutsuz beterik zeuden. Ildo honetatik jarraitu zuen Juan Venancio de Arakistainek (1828-1906), zeinek 1866an inprimatu zuen Tolosan *Tradiciones Vasco-Cántabras* kondairekin osotutako liburua. Bizkaian eta Guipuzkoan hasitako eredu hau jarraitu zuen geroxeago Nafarroan Juan Iturralde y Suit (1840-1909) historigileak, gaztelaniaz honek ere *Leyendas navarras* (1886) argitaratuz. Idazle hau hil ondoren argitaratuak izan ziren haren *Cuentos, leyendas y descripciones euskaras* (1912). Ez dira ez gaztelaniaz idatzi zuten kontalari bakarrak, baina bai nabarienak eta herri kutsuz gehien eragindakoak. Azken karlista guda bukatu ondoren, kontraekintza kultu-

ralak euskarazko ipuin eta kondaira idaztera bultzatu zituen hainbat eta hainbat idazle, Bizenta Moguel-en bidea hartu zutenek: Artola, Azkue, Barbier, Bustintza, Etxegarai, Etxeita, Larrakoetxea, Urruzuno, Zabala-Arana, eta abar.

Ipuin eta Kondairak Webster jauna biltzen hasi zenean, aurrea hartu zion Bordeleko Akademiaren Inspektorea zen Jean François Cerquandek, 1888an hila; zeinek 1874an hasita Pabeko “Bulletin de la Société des Sciences, Lettres eta Arts” delakoan herritik ahoz aho hartutako testuak euskaraz eta frantsesez kaleratu zituen. Ipuin eta kondaira hauek, 1875 eta 1882 bitartean, lau liburukietan argitara eman zituen gero hiri bereko Leon Ribaut moldiztegiari. Herri literaturako zati hauetatik asko erabili zituen gero, frantsesezko astua hartuz, Julien Vinsonek. Eta euskal testuak, beharrezko ziren aldaketa ortografikoekin, berrargitaratu ditu oraintsu Asuntxi Aranak Txertoa Argitaldarian. Benetako adiskide bati eta bekaizkeria gabeko zientifiko bati zegokion bezala, irazkin luze bat eskaini zion Websterek Cerquand-i 1875ean *Bulletin de la Société Ramond* zelakoan.

Cerquand-en lana argitaratu eta hurrengo urtean, 1883.an hain zuzen, Julien Vinson-en (1843-1926) *Le Folklore du Pays Basque* kaleratu zuen Pariseko Maisonneuve et Cie. argitaldariai. *Les Littératures populaires de toutes les nations* bildumaren XV. liburukia betetzen du Vinsonen lan honek eta Wentworth Webster, Oxfordeko Unibertsitatean Master of Arts titulua zeukan adiskideari zuzendu zion egileak, hitzaurrearen lehen lerroetan euskal folklorearen sortzailea zela aitortuz. Vinsonek ematen dizkigun ipuin, kondaira eta siniskeriak berak eta Websterek bildu zituztela 1874 eta 1876 bitartean diosku. Baina Cerquand eta Arakistainen gandik hartutakoak ere argitaratu zituen liburu berean. Kantuak, igarkizunak, atsotitzak eta abar ere ematen zaizkigu liburu honetan. Beraz, orduarte argitara emandako testuen bilduma bat dela Vinsonena esan dezakegu. Liburu honen berrargitarapen bat, gaztelaniara itzulita, eman digu 1988an Txertoak.

Wentworth Webster 1828.eko Ekainaren 16an jaioa zen Ingalaterra-ko Middlesex eskualdean, Uxbridge herrixkan, Londonetik hurbil. Brightonen eskola pribatu batetan egin zituen lehen ikasketak eta gero, 1848an, Oxford-eko Lincoln Collegen lortu zuen Master of Arts titulua. Eskozia, Alemania eta Suiza nazioetatik ibili zen Erromantismoak eskatzen zuen bezala beste kultura batzu ezagutzen. Hogeitamar urte zituelarik, 1858an, Argentinako Buenos Airesen egin zuen egotaldi bat eta handik Frantziara itzuli zen bere bizitzaren urte batzu Bagneres-de-Bigorre hirian emanez, non Société Ramond delakoaren kidea izan zen, zeinen Bulletin-erako hainbat idazlan prestatu zituen. Egipton egon zen 1862 eta 1863 urteetan eta handik Suizan sei urte egon ondoren Euskal Herrira etorri zen 1870ean Donibane Lohitzunen bere egoitza kokatuz eta Mirritzeko anglikanoen koloniarentzat kaperau zerbitzuak eskainiz. Hamairu urteen zehar pastoralgintzako lanak eta etnografia ikerketak burutu ondoren, osasunaren zioengatik Sarara zokoratu zen, non 1907.eko Apirilaren 2an hil zen. Seme bat izan zuen, Oxford-eko irakaslea, eta alaba bat Cambridgekoa, eta jatorrizko aberriarekin ez bazuen harremanik eten ere, bere bizitzaren bigarren 37 urteko sasoiari euskalduntzat hartu zuen bere burua, gure kulturaren ikerketetan estudioak eta idazkiak burutuz. Hainbat adiskide eta lankide izan zituen arlo honetan, Bonaparte Printzea, D'Abbadie, Manterola, Etxegarai, Urquijo, Lacombe, Veyrin eta garai hartako euskalzale eta euskalari guztiak. Rodney Gallop, beste ingeles eta euskalariak esan zuenez, "ingeles bakar bat bizi izan da euskaldunen artean denboraz nahiko euskal izaeraz, ohiturez eta hizkuntzaz jakituriaz beterik idazteko".

Euskal kulturaz askotariko gaiz idatzi zuen Websterek: arkeologia, historia, Literatura, etnografia, erlijioa, toponimia, ohiturak, eta abar luze bat, artikuluak hainbat euskal, frantses eta ingeles aldizkarietan azalduz. Ikertu zituen gaietan gailenenetakoa izan zela Webster jauna aitor dezakegu. Herri literaturari dagokionez kondairez, pastorez eta abarrez arti-

kulu batzu argitaratu zituen. Baina gai honetaz bere lanik baliotsuena *Basque Legends* liburua izan zen, euskaratik ingelesera itzulia eta laster Madrideko Miraguano argitaldariaz gatzelaniaz kaleratuko duena. Euskarazko testuaren eskuizkribua Baionako Biblioteka Munizipalean dago gordeta eta Euskaltzaindiaren Azkue Bibliotekako Artxiboan mikrofilmaturik dugu. Eskuizkribu honekin baliatuz, Charles Bidegain eta Aingeru Irigarai jaunek *Fontes Linguae Vasconum* aldizkarian (Iruñea, 1974 eta 1975) eman zizkiguten euskarazko testu batzu.

Donibaneko Dagieu-baitan idatziak izan ziren kondaira hauek 1873 eta 1875 bitartean, euskaldunen ahotik zuzenean jasorik, kontalarien izenak kondaira bakoitzaren azkenean ematen zaizkigularik. Transkribapen lanak aipatu etxean egin ziren eta Websterek dioskunez etxeoanderea zen Madame Bellevuek eman zion horretarako laguntza baliagarria. Kondairen euskal testuak eta frantsesera itzulpenak neurri eta lodiera desberdinetako koaderno batzutan idatziak izan ziren, eta Julio de Urquijok dioenez, 1906.eko Azaroaren 12an eman zizkion Websterek Baionako Udal Bibliotekari koaderno hauek eta beste testu batzu, hots, Pierre D'Urte-ren *Grammaire Cantabrique-Basque* eta *Dictionnaire Latin-Basque*, Saran antzeztua izan zen antzerki bat, Pastorale bat eta "Faceries" biltzen zituen koaderno bat. Baina Websterek Urquijori emaitzaren berri eman zion gutunean "november" agertzen bada ere, bederatzigarren hilari dagokio data hori, hots, Irailari, zeren eta Baionako Bibliotekari-Artxibaria zen Leon Hiriart jaunak eskerrak ematen dizkion gutunak 1906.eko Irailaren 20 data darama.

Basque Legends liburua ingelesez kaleratu zuenean ez zituen Websterek bildutako materiale guztiak argitaratu. Orduan argitaratu gabe geratu ziren batzuren batzu, euskaraz, originalean agertzen diren bezala argitaratuak izan dira gero Bidegain eta Irigarai jaunei esker. Dozena bete baino laguntzaile gehiago izan zituen Websterek lana burutzeko, eta batzurengandik kondaira bat baino gehiago lortu zituen: Estefanella eta Gagna-Haurra Hirigarai andereengandik hogeitik gora ipuin lortu zituen, eta hauetatik hamabi bakarrik argitaratu. Katherine Elizondo, Laurentine Kopena, Louise Lanusse eta besteren batek ipuin bat baino gehiago kontatu zioten. Laguntzaile guztienganako eskerrona agertzen du hitzazurrean, baina denen gainera D'Abbadie eta Vinson jartzen ditu, lehena, bilduma hasteko lehen laguntza eman ziolako eta bigarrena kontalarien hizkera ulertzeko argibideak eskaini zizkiolako. Kontutan izan behar dugu Webster bilduma hau egiten hasi zenean etorri berria zela gure Herrira eta iragandako hiru urteetan ez zuela euskararen zailtasuna gainditu, are gehiago kontalariak analfabetoak zirenez ulertezinagoa zela ahoz esandakoa. Itzulpenak Mme. Bellevuek egin omen zizkion.

Euskaratik frantsesera itzuli ondoren, ingelesera itzuli zituen Websterek horretarako arrazoi bat zuelarik, hots, euskal ipuin eta kondairak

frantsesez argitaratuta zeuzkala Cerquand-ek eta ingelesentzat euskal literatura guzti hau ematea komenigarri ikusi zuela gure pastore anglikanoak. Poztuko zen benetan Webster jauna liburuak izan zuen arrakastarekin: The Athenaeum, International Review, Gentelman's Magazine, Morning Post, Nature eta beste, Londonekoak bakarrik aipatuz, *Basque Legends* liburuaren irazkinak egin zituzten kaleratua izan zenean. Nik dakidanez, gure artean Iruñeko *Revista Euskara*-k bakarrik M. Gorostidik idatzitako artikulu batetan egin zuen liburaren aipamena. Ehun urte baino gehiago igaro ondoren ez da gehiegikeria izango, ene ustez, Wentworth Websteren lana gure gogoetara ekartzea. Eta hala egin dut ahal izan dudan neurrian.